

Albert Gábor

Hajótörökként a tengeren

Az élet önmagában és mindig hajótörés. A hajótörés azonban nem vízbefúlás. Amikor érzi a nyomorult ember, hogy alábukik a mélységbe, kapálózni kezd, hogy a felszínen maradjon. A kezeknek ez a kapálózó mozgása, amellyel az ember saját veszte ellen ágál, ez a kultúra: úszómozgás. Ha a kultúra nem több ennél, már betölti feladatát, s az ember önnön mélysége fölé emelkedik... A hajótöréstudat – minthogy az élet igazsága – már a menekvés.¹

■ Felejtjük el egy időre a fenti idézetet, s nézzük meg, mit is szoktak érteni ezen a szón, fogalmon, hogy *kultúra*.

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára (MÉSZ) a totális tárgyszerűség szellemében következő *statikus* meghatározást adja: a kultúra „azoknak az anyagi és szellemi értékeknek az összessége, amelyeket az emberi társadalom létrehozott történelme folyamán”. Ennél már valamivel konkrétabb, mondhatnám úgy is, *dinamikusabb* az a szociológiai szemléletet tükröző meghatározás, amely így hangzik: „a kultúrán az anyagi javak, normák és értékek együttesét értjük”.² A „normák” ugyanis, tehát a szabályozó rendszer feltételezi azt az emberi közösséget, amely ennek a kultúrában megfogalmazott eszme- vagy mondjuk, értékrendszernek követelményeit, normáit létrehozta, elfogadja, esetenként (dinamikusan) alakítja, vagy éppen (ami lényegét tekintve ugyanaz) ellene szegül.

A meghatározást természetesen tovább lehet bővíteni, részletezni, mint ahogyan az előbb említett kézikönyv is megteszi a következőképpen: „A kultúra fogalmába tartoznak az ember alkotta tárgyi környezet, a hétköznapi és tudományos ismeretek, az irodalom, művészet és zene, végül, de nem utolsó sorban a társadalom viselkedési normái és az azokat alátámasztó értékek.”³ Ebből a teljesnek látszó és a teljességre igényt tartó meghatározásból egyet-

len momentum hiányzik, amely rejtve természetesen benne foglaltatik, hisz annak létezése minden érték és norma előfeltétele. Amely nélkül nemcsak a kultúra, de maga a társadalom is elképzelhetetlen, amiről egyetlen pillanatra sem szabad elfelejtkeznünk. Mégpedig arról, hogy „minden kultúra csúcán *szellemi csoda* áll: a nyelvek”.

Ezek a nagy svájci történész, Jakob Burckhardt szavai, s a szellemi csoda elemzését a következőkkel egészíti ki: [a nyelvek] „eredete, az egyes népek sajátosságától és sajátos nyelvétől függetlenül, magában a lélekben rejlik, máskülönben egyáltalán nem tudnánk beszédre és annak értésére tanítani egy süketnémát; csak a lélek belső hajlandóságával magyarázható az ilyen oktatás sikere, a léleknek azzal a törekvésével, hogy szavakba öltöztesse a gondolatokat”.⁴

A „nyelvet” a továbbiakban általánosabb értelemben használok. Minden tevékenységnek van „nyelve”, szó-kásrendje, nyelvtani szabályai, s különösen azoknak a tevékenységeknek, amelyek a hasznosságon túl vagy afölött teremtenek értéket. A művészeti tevékenységek ebbe a körbe tartoznak. A botot faragó juhász bicskája éppúgy valamiféle történetileg, lélektanilag kialakított, kifejlesztett „nyelven” beszél, mint Bartók *Cantata profánja* vagy egy Kodály kórusmű. Kodály Zoltánt azért is érdemes megemlíteni, mert ő az úgynevezett Kodály- módszeren belül, annak keretében a zenén túl, a nemzeti megújulás nyelvét, mondhatnám, „grammatikáját” is kidolgozta, mint ahogyan a nemrégiben eltávozott Lantos Ferenc életművében is nagy helyet foglal el egy sajátos képi nyelv szabályainak kifejtése. Pedagógiai tevékenysége során (a pedagógus lelkiismereti kényszerének engedve) ezt a képzőművészeti nyelvtant dolgozta ki, s alkotói pályája egy része úgy is fel-fogható, mint ennek az új, konstruktivista grammatikának logikailag végiggondolt stilisztikai példatára.

Mindezek alapján a kultúra a lényegét tekintve semmiképpen sem cél, hanem eszköz. Mégpedig a túlélés „eszköze”. A kényszer és szabadság összjátékának terméke. És mindig „társasági érintkezés” terméke,⁵ ami más

szavakkal úgy hangzik, hogy a kultúrát mindig közösségi igény hozza létre. Ebből logikusan következik, hogy még az ezt színleg tagadó látszat ellenére is, a kultúra mindig közösségi értékeket, célokat szolgál.

A közösség elsődleges célja maga a fennmaradás, az életben maradás. A kultúra, hasonlóan az erkölchöz, „természetellenes”. A természet pusztító erőivel való szembenállás hozta létre, a külső kényszerrel szembeni harc eszköze és eredménye. A kényszer és a szabadság összjátéka, amelynek tétje a megmaradás, a túlélés. Ennek tudatosítása. „Ha a kultúra nem több ennél, már betölti feladatát, s az ember önnön mélysége fölé emelkedik...”⁶

A kultúra úgy vesz körül bennünket, mint újszülöttet a pólya. Beleszületünk. Természetesen csak addig, amíg van család. A kettő szinte elválaszthatatlan. A család és a kultúra. Akkor és ott érezzük legintenzívebben óvó, meleg biztonságát. Persze csak visszatekintve. Mert a pólyában úgy érezzük, hogy rajta kívül nincs is világ.

„A kultúra, mint biztonság és a biztonságért való aggodalom”⁷, csak az élet következő stációján kísért, mikor – kikerülve a család pólyamelegéből – az iskolában, tehát egy még mindig csak mesterségesen létrehozott társadalom részeseként az ifjú egyén, az individuum védtelennek érzi magát. Ekkor éri – ha éri – egy olyan intézményes hatás, az oktatással egybekötött *nevelés*, amelynek hatékonyságával, lehetőségével vagy tehetetlenségével, ha csak futólag is, érdemes szembesülnünk. Az iskolának mind a két funkciót el kell látnia. Nem hiszünk a nevelés nélküli oktatásban. A szükséges ismeretanyag átadását (oktatás) megkönnyíti és eredményesebbé teszi, ha vele párhuzamosan, szinte az ismeretanyagból kibontva bizonyos értékek, viselkedési formák átadására is sor kerül (nevelés). Az iskola nemcsak a gyermek tudását növeli, hanem személyiségét is fejleszti. Erősíti és tudatosítja kapcsolatát ahhoz a közösséghez, amely ezeket a normákat magáénak érzi, és amely közösség nemcsak követelményeket fogalmaz meg vele szemben, hanem ugyanakkor védelmet is nyújt.

Mióta 2000. június 26-án az Amerikai Egyesült Államok elnöke Washingtonban, Anglia miniszterelnöke pedig Londonban pontosan ugyanabban az időben bejelentette, hogy elkészült az ember géntérképe, nagyot fordult a világ.⁸ A biológiai determinizmus hívei kezébe olyan megcáfolhatatlan érvek kerültek, amelyek a nevelés kérdéseit újra középpontba állították. Az érvek és ellenérvek pengeváltásáról, valamint az ezzel foglalkozó nemzetközi irodalom legfontosabb eredményeiről tájékoztatt az a vitasorozat, amely Kiss Károly és Kulin Ferenc közt zajlott a *Magyar Nemzet* 2014. októberi és novemberi szá-

maiban.⁹ Tagadhatatlan, hogy az egyén genetikailag determinált, de annak bármilyen nagyarányú mértéke sem mentheti fel a társadalmat, hogy ennek káros hatását erejéhez mérten ne enyhítse. Eddig is tudtuk – éppen Konrad Lorenztől –, hogy a kisgyermekkor múltával a nevelés hatása igen korlátozott. Ez azonban a társadalom számára nem adhat felmentést. Mint ahogyan a múlt század nagy magyar pedagógusa, Karácsony Sándor is tudatában volt annak, hogy „érzelmi, értelmi és akarati nevelés nincs, nem lehetséges, mert a növendék érzelmi, értelmi és akarati világa autonóm. A nevelés lehetősége csak azokon a pontokon elképzelhető, ahol az egyik ember egymagában éppoly tehetetlen, mint a másik ember. Azokról a szellemi tevékenységekről van most szó, amelyek nyilvánulásai közben ketten tesznek egyet, egyik és a másik ember. [...] Ezek az úgynevezett *társaslelki kategóriák*.

Életérzések között a másik embertől függő jó vagy rossz közérzéssel a *jogban* találkozunk. A *művészet* társaslelki vonatkozások között: a másik ember ébresztette érzelmek. A *tudomány* ugyanolyan értelmi reláció. A társadalom a másik emberre irányuló akaratnyilvánulások világa, egyik ember egyéni hite a másik ember egyéni hitéhez képest: *vallás*. A modern nevelés második tétele szerint tehát *csak jogi, művészi, tudományos, társadalmi és vallásos nevelés lehetséges.*”¹⁰

Visszatérve eredeti gondolatmenetünkhöz, az iskolát követő „nevelési” lépcsőfok már maga a *társadalom*, s azon belül a munkahely, a hivatás kínálta szakmai társaság, valamint a szellemi, művészi és hitbeli közösségek, civil önszerveződések, amelyeken keresztül az egyén részt vesz a társadalom életében, a kultúra védelmében s egyúttal annak alakításában, mert a kultúra, ahogy már említettem, egyszerre szabadság és kényszer.

Évekkel ezelőtt – hogy a kultúra működését jobban megértsük – egy régi meghatározáshoz nyúltam vissza, elevenítettem fel, amely szerint „a nemzet a kultúrában konstituálja magát”. Konstituálja, azaz határozza meg, alkotja meg magát. Régen a konstitúció ’alkotmányt’ is jelentett, tehát a fenti meghatározás tiszta magyar szóra fordítva a következőképpen hangzik: *a kultúra a nemzet alkotmánya*.

Az ’alkotmányon’ természetesen nem azokra a papírosalkotmányokra gondolok, mint amilyen a Szovjetunió ajándékozott meg bennünket a fordulat évében, nem a francia forradalommal divatba jött pár oldalas ünnepélyes nyilatkozatokra vagy éppen a nemrégiben törvénybe iktatott, sokak által alkotmánynak nevezett alaptörvényre, hanem a szervesen növekvő, az „évgyűrűiben” mindent elraktározó, mindent magába gyűjtő, angol típusú, hagyomány építette alkotmányokra. Amilyen 1948 előtt

a mi alkotmányunk is volt, amely az évszázadok alatt felgyűlt törvények, határozatok, a szokásjog, a joggyakorlat révén alakult ki, és módosította, növesztette önmagát.

A kultúra pontosan ilyen természetű: megfoghatatlan, nehezen foglalható írásba, normái állandó változásban vannak, és mint minden élő szervezet, növekszik, alakul. Megfoghatatlan, de mindenütt, minden mozdulatunkban jelen lévő szellemi, lelket építő és mentő valóság. Az individuum és a kultúra viszonylatában gyakran kényszer, a közösség és a kultúra vonatkozásában létforma, a szabadság, a túlélés eszköze és esélye.

Érdemes azonban a kultúra időbeli és térbeli dimenzióit is szemügyre vennünk. A magyar kultúra *időbeli határai (dimenziói)* távoli ködbe vesznek. Ez a köd azonban nem emészti semmivé azt az örökséget, amelyet a távoli sztyeppékről, egyáltalán a kereszténység előtti időkből hoztunk magunkkal. A kultúra hagyományozásában – tudjuk – őriási szerepe van az írásbeliségnek. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a szóbeli kultúra sok század vagy ezredév előtti, olykor alig-alig értelmezhető elemei ne tartoznának a kultúrához. Éppen sokat sejtető homályuk kelt intenzív érzelmi hatást, s különös nyelvi fordulataik kölcsönöznek sajátos ízt és illatot nyelvi kultúránknak.

A magyar vagy mondhatjuk a nemzeti kultúra *térbeli határai (dimenziói)* korántsem esnek egybe az önkényesen megállapított országhatárokkal. Ezt az 'alkotmányt' – azaz a nemzeti kultúrát –, annak szellemét és intencióit ösztönösen és szinte öntudatlanul követik, akik ennek a kultúrának a „nyelvét beszélnek”. Ebben a vonatkozásban persze a „nyelv” éppúgy többet jelent, mint a „beszéd”. Ezen a kultúrát alakító (gazdagító vagy elszegényítő) nyelven beszél a pásztor bicskája, mikor csanakot farag, ezen a nyelven beszél Szervátiusz Tibor, miközben alakjait formázza, és – reményeim szerint – az a magyar turista is, ahogy külföldet járva viselkedik. Az a közösség, amelyben ezt a nyelvet beszélnek, országhatároktól függetlenül az egyetemes magyar nemzeti kultúra része és annak oltalma alatt él.

A nemzeti kultúrának, szellemi 'alkotmányunknak' azonban nemcsak tér- és időbeli határaitól, dimenzióiról lehet beszélni.

A közösségi kultúra – mint a kapcsolatteremtés, a társaslelki kapcsolat leghatékonyabb jelensége – *horizontálisan* szervezi a társadalmat. A *jog* írásba foglalt tételeit tartalommal tölti meg, az *erkölcs* írásba nem foglalható kívánalmait beleplántálja a kultúrához tartozó egyedek tudatába, az *illem* még nehezebben megfogal-

mazható finomságainak elfogadására neveli az egyént, s a *kölcsönös bizalom* jegyében közösséggé szervezi a csoportokat. Mindezekon keresztül – ahogy az erdélyi költőfilozófus, Székely János írja – a „hagyományozott köztudat, a kultúra, a társadalom vitalitását és önazonosságát szavatolja térben is, időben is”.¹¹

A világtendenciák – és ezzel számolnunk kell – nem tekinthetők különösen kultúrabarátoknak. A kultúra ugyanis, ahogy már korábban is említettem, hasonlóan az erkölcs-höz, „természetellenes”. Védekezési mechanizmusként, a pusztulás, a vízbefúlás ellen jött létre. A természet, az abba ágyazott ösztönök jobbára ellene dolgoznak. Az *erkölcs* – könnyű belátni – lényegét tekintve a vad, pusztító és önpusztító természeti törvények érvényesülését igyekszik *korlátozni*. Az erkölcsből elválaszthatatlan az *önkorlátozás*. Önkorlátozás nélkül pedig nincs, nem jöhet létre közösség.

Ha valakit meg akarsz semmisíteni, forgasd ki múltjából, és a többit elvégzi a természet. A mi szellemi 'alkotmányunk', kultúránk is csak addig él, míg a horizontális, az élőkkel, az élők közt kialakuló, társadalmat szervező beszédet kettős, az időhatárokat áttörő, *vertikális* párbeszéd egészíti ki.

A *mélybe* irányuló, a múlttal folytatott párbeszéd, a múlt értékeinek állandó számbavétele nélkül elképzelhetetlen az úgynevezett szerves, élő és éltető kultúra. Ez a párbeszéd olyan, mint a felénk nyújtott kéz: én tartom őt, ő tart engem.

A másik, a *magasba* irányuló, a jövő rejtett lehetőségeit kutató párbeszéd ad értelmet és célt a társadalmi létnek és az azt fenntartó kultúrának. Az élet ugyanis a szakralitás körébe tartozik. A kulturális közösség fennmaradása – könnyen belátható – nem evidencia, nem magától értetődő, hanem egyértelműen ajándék, a gondviselés *kegyelmi ajándéka*. A túlélés, ahogy az élet célja is, csak transzcendentális síkon értelmezhető.

A társadalom önazonosságának, identitásának alapja és feltétele ez a folyamatosan működő és ható, egyidejű, ugyanakkor a múltba és jövőbe tekintő, horizontális és vertikális kapcsolatrendszer, az egyetlen, amibe megkapaszkodhatunk. Az identitás – tehát az önazonosság – lényegében nem más, mint az adott közösség kultúrájában való biztos tájékozódás, annak „használatában” és „építésében” való szünet nélküli aktív (olykor nem is tudatos) közreműködés.

Ez a védő és védelmező kettős funkció nemhogy nem idegen a kultúrától, hanem egyenesen annak terméke. E nélkül, tehát a felelősség, az összetartás és a kölcsönös bizalom nélkül tehetetlenül hanykolódunk azon a tengeren, ahova vettettünk, de a kultúra roncsaiba ka-

paszkodva, túlélő hajótörökként lelkünket – s vele kultúránkat is – megmenthetjük.

Minden közösségnek van valamiféle magja, helyesebben drámai magja.¹² Miközben azt érvényesíteni akarja, szembe kerül a külvilággal. A megvalósulásért, a megvalósításért folyó küzdelem mindig drámai.

Karácsony Sándor a nevelésről írt tanulmányában felteszi magának a kérdést, hogy vajon a magyar kultúra és a nevelés képes lehet-e arra, hogy az évszázadok óta elmulasztott történelmi feladatát a XX. században pótolja. Válasza 1943 őszén úgy hangzott, hogy az emberileg lehetetlen. Majd gyorsan hozzáfűzte: a transzcendens megoldási lehetőségben azonban erős hittel hiszek. *Egyetemes magyar lelki ébredésre érett a helyzet is, de nemzetünk maga is.*¹³ (Közben azonban karanténba kerültünk, valami elsikkadt, valamit elsikkasztottak.)

A mottóban idézett José Ortega y Gasset borúlátóbb, s kevesebbel is beéri. „Az élet önmagában és mindig hajótörés,¹⁴ írta még 1932-ben egy Goethe-tanulmányban, mikor már hat vagy hét éve túl volt a XX. század uralkodó embertípusának, a tömegembernek anatómiai leírásán (*A tömegek lázadása*). Azóta az európai kultúra nemhogy önmagára ébredt volna, nemhogy felismerte volna önmaga „magját”, a katasztrófa csak egyetemesebbé vált, és önhitt ideológusai úgy érzik, eszméik agresszív terjesztésével – hadd ne ismétljem meg jósigéiket – teljesebbé tehetik az emberiség boldogulását, amit mottónk szerzője egyértelműen tengeri katasztrófának tekint.

Hajótöröttek vagyunk, de ha ezen túl azt is tudjuk, mi az, ami tulajdon veszünk ellen ágál, hogy az egykor biztosnak hitt hajó, a megtartó magyar kultúra még roncsaiban is menedéket és a túlélés lehetőségét nyújthatja – már túl is éltük a katasztrófát. Csak azt a „magot” kell megkeresnünk, visszatalálni hozzá, amely megtarthat bennünket, és amelyért érdemes vállalni a drámai küzdelmet.

JEGYZETEK

- 1 José Ortega y Gasset : *Goethe belülről*. Ford. Scholz László. In: Hajótöröttek könyve 8–9. l. Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2000.
- 2 Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris, 2001, 33. l.
- 3 Andorka Rudolf: i. m. 509. l.
- 4 Jacob Burckhardt: *Világtörténelmi elméletek*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2001, 78. l.
- 5 Jacob Burckhardt szavai. I. m. 84. l.
- 6 José Ortega y Gasset: I. m. 9. l.
- 7 José Ortega y Gasset: i. m. 18. l.
- 8 Erről a Magyarországi Református Egyház balatonszárszói Soli Deo Gloria Konferenciатеleпén 2000. aug. 27-én a Református Értelmiségi konferencián tartott *Megmenthető-e az ember, megmenthető-e a magyarság?* című előadásomban beszéltem. – *Magyar református kereszténység XXI. század Bp.*, 2001, 13–21. l. – Szárszói füzetek 9.
- 9 Kiss Károly: *Mennyire vagyunk egyenlők?* (Egy veszélyes eszme interpretációi.) *Magyar Nemzet*, okt. 13.; Kulin Ferenc: *A genetika távlatai és korlátai* (A magyar oktatásügyet a pozitív változások ellenére bürokratizálódás fenyegeti.). *Magyar Nemzet*, nov. 5.; Kiss Károly: *Egy szép új világ felé* (A genetikai determinizmus veszélyei az oktatásban.). *Magyar Nemzet*, nov. 26.
- 10 Karácsony Sándor: *Magyarság és nevelés*. Budapest, Áron Kiadó, 2003, 106–107. l. – Kiemelések tőlem.
- 11 Székely János: *A valódi világ*. Budapest, Osiris–Századvég, 1995, 136. l.
- 12 José Ortega y Gasset Goya-tanulmányában használja ezt a kifejezést.
- 13 Karácsony Sándor: I. m. 117. l.
- 14 José Ortega y Gasset: I. m. 8. l.